

Emberek, tárgyak és kulturális képzetek globális vándorlása és a terepmunkamódszer

Laura Hirvi – Hanna Snellman, eds. *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork.*

Helsinki: Finnish Literature Society. 2012. 221 p.

1. Az 1980-as évek elejétől egyre inkább világossá vált, hogy a saját társadalom kutatásakor a klasszikus, vagyis az intenzív ottlakás térbeli gyakorlatoként felfogott terepmunka (Clifford 1997:190; magyarul: Clifford 2003) helyett szükség van egy sokkal rugalmasabb módszer kialakítására, amely alkalmas a nem egy helyhez kötődő társadalmi jelentések, kulturális tudás, tárgyak és elképzelések mozgásának, földrajzi mobilitásának nyomon követésére. A migrációkutatásban már ebben az évtizedben általános volt a két helyszínen végzett terepmunka, a több szintéren megvalósított „ottlét (ott-tartózkodás)” gyakorlata (*practice of „being there”* – Han-nerz 1998:240; 2003:202), vagyis a kibocsátó és a befogadó társadalom kulturális kontextusának megismerése a vándorlás folyamatának megértése és a „sűrű leírás” létrehozása érdekében.¹
2. A társadalomtudományokban bekövetkezett térbeli fordulat volt az egyik oka annak, hogy az 1980-as években megjelent az etnográfia lokalizációs stratégiái iránti tudományos érdeklődés – elméleti és módszertani viták alapját képezve a kulturális antropológiában.² A Malinowski kidolgozta klasszikus terepmunkamódszer elméleti és gyakorlati rendszerének kritikai át gondolására tett legnevesebb kísérlet az amerikai antropológus, George Marcus nevéhez fűződik (Marcus 1986:165–193; 1995:95–117).³ Marcus 1995-ben vezette be a több színterű (magyarul még többterepű) etnográfia (*multi-sited ethnography*) fogalmát annak érdekében,⁴ hogy az antropológiát a társtudományoktól megkülönböztető terepmunkával is követni lehessen a globális világ szociokulturális összefüggéseit, illetve a globalizációs jelenségeket. A több színterű etnográfia igen hatékonyan bizonyult a „térben és időben szétszórtan elhelyezkedő kulturális jelentések, tárgyak és identitások áramlásának” tanulmányozásában,⁵ a lokális és strukturális szintek összekapcsolásában (glokálitás), a sokféle szituációba ágyazott tudás megismerésében.
3. Napjainkban, lassan húsz évvel a gyakorlat bevezetését követően már arról beszélhetünk, hogy Nyugaton az antropológusok és etnológusok második generációja foglalkozik a több színterű kutatás felvetette módszertani és elméleti problémákkal.⁶ Ennek egyik példája a Laura Hirvi és Hanna Snellman szerkesztette *Where is the Field?* című könyv, amely többek között azt tárgyalja, hogy miként ragadható meg érdemben a folyamatos, illetve rendszeres mozgásban lévő emberek tapasztalata, vagy hogyan érthető meg folyamatában a tárgyak, kulturális képzetek és társadalmi imaginációk áramlása. A szakemberek örömmel üdvözölhetik ezt a nemzetközi szerzői gárdát felvonultató, multidiszciplináris kötetet, amely a több színterű etnográfia kérdését, valamint a térben és kulturálisan konstruált terepmunka gyakorlatát vizsgálja. A szerkesztők szándékával egybehangzóan a *Where is the Field?* egyetemi hallgatók és oktatók-kutatók számára is jól hasznosítható módszertani kézikönyvnek tekinthető.
4. A kötet egyes fejezetei a terepmunka és a migrációkutatás területén három kiemelt téma köré csoportosíthatók. A szerzők azokra a kutatási gyakorlatokra és tapasztalatokra reflektálnak, amelyek segítségével igyekeztek létrehozni a terepkutatás színterét, és/vagy megragadni a világméretű mobilitás következtében létrejövő csoportokat. Ennek a folyamatnak elkerülhetetlen része az is, hogy egyes adatgyűjtési módszerek hasznosnak és alkalmazhatónak, mások pedig kevésbé használhatónak és alkalmatlannak bizonyulnak azokkal a kihívásokkal szemben, amelyek a kutatottak mindennapi életében gyorsan változó helyzetek megragadása támaszt.

5. A fejezetek az első témakörben (*Reaching the Hard-to-Reach*) azokat a módszertani kérdéseket vitatják meg, hogy miként lehet a terepmunkával megragadni a nehezen megragadhatót a folyamatosan mozgásban lévő emberek, tárgyak és ötletek, illetve képzetek között. A könyv második részének címe: *Creating Communities*. A szerzők itt többek között arra keresik a választ, hogy a közösséghez tartozás érzése és az azzal való azonosulás tudata miképpen termelődik vallási közösségek (Meintel és Mossière) vagy az életmód azonossága okán létrejövő csoportok esetében (kreatív osztály – *creative class* – Wiklund), és ez hogyan definiálható az ételeken és az étkezési szokásokon keresztül. „Az ételnek önmagában is valós közvetítő tulajdonsága van, hiszen gyakran egyik módja a dolgok közötti összefüggések megteremtésének (vagy tagadásának)” (Mapril 2012:152–153) [a kötetben].² A tanulmányok az utolsó problémakörben – *The Told and Untold* – olyan témákat tárgyalnak, mint például a megismerhetőség és a megismerhetetlenség kérdése (Sacchetti) vagy a történetmondás tere és funkciója a migránsok életében és a migrációkutatásban (Roseman).
6. A kötet egyes fejezetei valóban a modern etnográfia alapelveit, a terep klasszikus értelmezését és a modern antropológia olyan alapvető feltételezéseit kérdőjelezi meg, mint például a terepszínterek dinamikussága vagy az elfogultság a tudástermelésben és annak részlegessége (Sacchetti). Mások a kutatási szinterek hozzáférhetőségének és láthatóságának kérdéséről értekeznek (Hirvi, Koikkalainen, Vogt vagy Meissner és Hasselberg), valamint a résztvevő megfigyelés megvalósításának lehetőségéről, „ha nincs semmi, ami a megfigyelés vagy a részvétel szempontjából könnyedén azonosítható lenne” (Meissner–Hasselberg, 97. p.). Emellett a szerzők foglalkoznak a földrajzi elhelyezkedésre vonatkozó döntéseknek a kutatásra gyakorolt, továbbra is érvényben lévő hatásaival (Wiklund) és a lokális és a globális közötti összefüggésekkel (Koikkalainen).
7. Napjainkban a társadalomtudományok alapvető felismerése a globális és a lokális közötti paradoxon. Az emberek tapasztalata, függetlenül attól, hogy rendszeresen mozgásban vannak-e, vagy inkább helyhez kötött életet élnek, mindig a különleges lokalitás azon helyszínébe ágyazott, ahol életük egy adott pontján tartózkodnak – bár ez nem jelenti azt, hogy az egyes ember fogalmait a saját világáról és világértelmezését kizárólag a lokális perspektíva határozná meg (a globálisról lásd részletesebben Meyrowitz 2004:21–30; 2005: 29–36). A kötetben szereplő szerzők tanulmányai is jól szemléltetik, hogy a migrációkutatás területén dolgozó szakemberek tisztában vannak a globális és lokális folyamatok közötti kapcsolat összetettségével, hiszen minden terepmunka esetében szembesülnek ezzel a problémával, vagy amikor a megfelelő terephelyszínt keresik, illetve társadalmi történeteket értelmeznek, és a mobilitás következtében kialakuló sokféle tapasztalat megértésére törekszenek.
8. A könyvbe válogatott írások a több színterű etnográfiahoz és a migrációkutatáshoz kapcsolódó további fontos problémákat is érintenek. Ezek közé tartozik a saját kortárs társadalomban választott terepből való kilépés kérdése és a mindennapokban beélt terep megszakítása (Hirvi, 35–37. p.), valamint az internet és a Facebook használatával kapcsolatos etikai dilemmák (Hirvi, 37–39. p.). Ezenfelül annak megvitatása is felszínre kerül, hogy miként érthető meg és milyen jelentésekkel ruházható fel azok a helyzetek, „amikor az adatközlők aktuálisan az átmenetiség állapotában (átutazóban, tranzitban) vannak, és keresztülhaladnak egy adott terephelyszínen” (Vogt, 73. p.). Ez annak felismerésével párosul, hogy az átmenetiséget megtapasztaló emberek vizsgálatához magának a kutatónak nem szükségszerű „átutazóban” lennie (Vogt, 74. p.).
9. Saara Koikkalainen az internetet használta eszközként, és kizárólag 21. századi „modern karosszék-etnográfiai”, vagyis netnográfiai kutatást végzett választott témája feldolgozásához: milyen munkatapasztalattal rendelkeznek a tanult finnek az Európai Unió munkaerőpiacán és azon kívül? Koikkalainen tanulmánya a terepmunka során keletkező, antropológiai tudásra vonatkozó episztemológiai problémákat vet fel, ahogyan Clara Sacchetti írása is ugyanezt teszi, de posztstrukturalista feminista szemszögből.

10.

Az előbbiek alapján feltehetőek az alábbi kérdések: vajon a virtuális tér megosztása a kutatókkal és az általuk elmondott, munkaerőpiacot érintő narratívák meghallgatása (Koikkalainen) „elegendő” anyagot biztosít-e a kutatóknak ahhoz, hogy betekintést nyerhessen a kutatók életvilágába olyan formában, ahogyan maguk a kutatók értelmezik saját világukat? Továbbá a kritikai fordulatot követően és a globális világ sajátosságait alapul véve vajon megismerhető-e még a terep a „maga teljességében”, vagy az etnográfia módszerével is inkább részleges tapasztalatok szerezhetőek, és el kell fogadnunk, hogy a terepmunka-szituációba ágyazott tudás és az antropológiai tudás a vele párhuzamosan létező egyéb tudásformák egyike? A társadalmi gyakorlatokról és attitűdökről a kutatók szociokulturális életvilágában szerzett ismeretek nélkül vajon lehetséges-e mélyebb összefüggés felfedezése, illetve különbségtétel az elbeszélte történetek és a mindennapi gyakorlat között, például a munka területén? Vajon ilyen esetben hogyan ragadható meg azok a lokális praxisba ágyazott szociokulturális jelentések, amelyeket a kutató ugyan megfigyel, de a kutatók nem beszélnek róla, és nem reflektálnak rájuk jelentéstartalomként? Milyen hatást gyakorolnak mindezek a kutatási eredményekre?

11.

Sacchetti tanulmánya emellett azzal is foglalkozik, hogy a kutatás folyamatában miként lehet szembenézni a világban való sajátos lét megismerhetőségével és megismerhetetlenségével, a siker és a bukás, a megmagyarázható és a megmagyarázhatatlan, valamint a meghatározható és a meghatározhatatlan egyidejű jelenlétével. Vogt arra keresi a választ, hogy miképpen lehet hozzáférni a vándorló emberek (gyakran menekültek) életében az utazás közben történt traumatikus eseményekhez kapcsolódó történetekhez és az arra vonatkozó sajátos (émikus) értelmezésekhez, miközben ezek az emberek – érthető módon – igen kevésbé hajlandóak megosztani tapasztalataikat.

12.

A könyvben a szerkesztők három, további viták tárgyát képező témakört határoztak meg: 1. a nyelv szerepe a kutatásban, 2. az adatelemzés módszere és aktusa, valamint 3. kutatásetika és adatkezelés. A nyelvkérdés valóban lényegbevágó felvetés, ami a „valóság”, illetve a valóságérzékelés, a narratíva, az idő és a tér közötti kölcsönös összefüggések felismeréséhez vezet. A nyelvet tehát érdemes nem egyszerűen közvetítőnek tekinteni a kommunikációban, hanem az egyes életvilágokban megragadható globális jelentések és konstrukciók, valamint a nyelvbe ágyazott, tudattalan kulturális struktúrák megértésének, illetve értelmezésének eszközeként.

13.

A könyv bevezető része – *Introduction: Nine Tales of the Field* – az alábbi konklúzióval járul hozzá a terepmunka lokalizációs stratégiáira vonatkozó vitához: „[...] úgy tűnik, hogy a terep az adatközlő és az etnográfus közötti találkozás folyamatában jön létre. E nélkül a találkozás nélkül nem létezne terep” (Hirvi és Snellman, 18. p.).⁸ A szerzőknek köszönhetően az olvasók könnyedén felismerhetik, hogy ezek a találkozások az előzetes elvárásokkal ellentétben a gyakorlatban sokkal változatosabbak és komplexebbek.

JEGYZETEK

1 A migrációkutatásról tudománytörténeti összefoglaló magyarul például Prónai 2002:347–366.

2 Falzon annak felismerése mellett, hogy a tér társadalmilag létrehozott, az alábbi két okot nevezi meg. Egyrészt történeti-pragmatikus okokat, másrészt azt, hogy a kortárs társadalmak egy nagyobb egész részeként működnek, amelynek sajátossága, hogy benne az emberek, a tárgyak, az ötletek és az információk folyamatos mozgásban vannak (részletesebben lásd Falzon 2009:3–6).

3 Gupta és Ferguson a klasszikus terep- és terepmunka-fogalom alternatívái között említi a korábban, az 1960–1970-es években megjelenő akcióantropológiát is, amely kifejezetten amellet érvelt, hogy a klasszikus modell az egyik, de nem kizárólagos módja az antropológiai gyakorlatnak (Gupta–Ferguson 1997:25).

4 A magyarban a *multi-sited ethnography* kifejezésnek jelenleg kétféle fordítása létezik. Az egyik a többterepű (Vörös–Frida 2006:415; Feischmidt 2007:225; Kisdí 2012:48), a másik a több színterű etnográfia. Jelen esetben, követve Nagy Károly Zsolt és Biczó Gábor gyakorlatát (Nagy 2012:5; Biczó 2013:55–57), a továbbiakban a kevésbé bevett több színterű etnográfia változatot használom, mivel a globális folyamatok kutatása esetében a terepkutatás több szinten – lokális és

strukturális szinten – történik. A *multi-sited* helyett angolul a *multilocale* vagy *multilocal* és *multi-site* kifejezést is használják, lásd például Clifford 1997:190; magyarul Clifford 2003 vagy Hannerz 2003.

5 Az eredeti szöveg szerint: „circulation of cultural meanings, objects, and identities in diffuse time-space” (Marcus 1995:96; fordítás – L. V.).

6 A több színterű etnográfia problémájával foglalkozó első generáció munkáját fémjelző kötet: Gupta–Fergusson 1997; a második generáció esetében lásd például Falzon, ed. 2009; Coleman – von Hellermann, eds. 2011 vagy a migrációkutatáshoz kapcsolódva: Hirvi–Snellman, eds. 2012 [a kötetben].

7 „[...] food has an actual agency in itself because it is frequently a way of producing (or denying) relatedness” (Mapril 2012:152–153) [a kötetben].

8 Az eredetiben: „[...] the field appears to emerge in the encounter between the informant and the ethnographer. Without this encounter, there would be no field” (Hirvi–Snellman 2012:18) [a kötetben].

IRODALOM

BICZÓ GÁBOR

2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In „Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton. Biczó Gábor – Kotics József, szerk. 53–103. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai intézet.

CILFFORD, JAMES

1997 Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology. In Gupta, Akhil – Ferguson, James (eds.): *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. 185–222. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press

2003 Térbeli gyakorlatok (terepmunka, utazás). *Magyar Lettre Internationale*, 49. 11–17.

COLEMAN, SIMON – VON HELLERMANN, PAULINE, EDS.

2011 *Multi-sited Ethnography. Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. New York: Routledge.

FALZON, MARK-ANTHONY

2009 Introduction. *Multi-sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. In *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Mark-Anthony Falzon, ed. 1–23. Aldershot: Ashgate.

FALZON, MARK-ANTHONY, ED.

2009 *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Aldershot: Ashgate.

FEISCHMIDT MARGIT

2007 Az antropológiai terepmunka módszerei. In *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Kovács Éva, szerk. 223–233. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

GUPTA, AKHIL – FERGUSON, JAMES

1997 Discipline and Practice: „The Field” as Site, Method, and Location in Anthropology. In *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Akhil Gupta – James Ferguson, eds. 1–46. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

HANNERZ, ULF

1998 Transnational Research. In *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. H. Russell Bernard, ed. 235–256. Walnut Creek: Altamira.

2003 Being there... and there... and there! Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography* 4:2:2001–2016.

KISDI BARBARA

2012 Az antropológia elméleti és módszertani dilemmái. In *uó: A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei. Egyetemi jegyzet*. 47–51. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
Internetcím: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/kisdi_barbara-kulturalis_antropologia.pdf.
(Letöltés: 2013. február 15-én.)

MARCUS, GEORGE

1986 Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. In *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. James Clifford – George E. Marcus, eds. 165–193. Berkeley: University of California Press.

MARCUS, GEORGE

- 1995 Ethnography In/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24:95–117.

MEYROWITZ, JOSHUA

- 2004 The Rise of Glocality. *New Senses of Place and Identity in the Global Village*. 21–30. Conference proceeding. *The Global and the Local in Mobile Communication: Places, Images, People, Connections*.
Internetcím: http://21st.century.phil-inst.hu/Passagen_engl4_Meyrowitz.pdf. (Letöltés: 2012. július 25-én.)
- 2005 A glocalitás hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság* 6:29–36.

NAGY KÁROLY ZSOLT

- 2012 „Hová lett a református öntudat?” A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról. Doktori disszertáció. Internetcím: http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/abszolutoriumelottutan/2013/nagy_karoly_zsolt/tezisek_nagy_karoly_zsolt.pdf. (Letöltés: 2013. május 20-án.)

PRÓNAI CSABA

- 2002 Migráció és kulturális antropológia. Tudománytörténeti összefoglaló. *In Tér és terep I. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Kovács Nóra – Szarka László, szerk. 347–366. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VÖRÖS MIKLÓS – FRIDA BALÁZS

- 2006 Az antropológiai résztvevő megfigyelés története. *In Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. Letenyei László, szerk. 395–416. Budapest: Új Mandátum – Ráció.